

PLUTARCHOS.

I. Plutarchos életvázlata és műveinek rövid méltatása.

Plutarchos életéről nem sokat tudunk. A könyvjegyzékből, melyet fia Lamprias készített, tudjuk, hogy korának legtermékenyebb írója volt, a mennyiben „Βίοι παράλληλοι“ „*Párhuzamos életrajzok*“ című főművén kívül még vagy háromszáz erkölcsbölcséleti (moral-philosophiai), történeti, földrajzi és vallástani művet írt. Született Chaeroneában, a Parnassus és Helikon övezte Boeotia egyik városában, 50 körül Kr. u. Tanulmányait Athénben végezte, a hol Ammoniosnak volt tanítványa. Fiatal éveit utazással töltötte. Bejárta Hellast, a keletet egész Alexandriáig, s utazásainak végpontja Róma volt, hol C. Sossius Senecióval ismerkedett meg, ki Traján császár idejében ismételten consul volt. Seneció bevezette a jeles férfit Traján fényes udvarába, a hol nagy tudományával oly hírnévre tett szert, hogy a későbbi Hadrianus császár nevelésével is őt bízták meg, majd a consuli méltóságot is elnyerte. Későbben procurator lett Görögországban, egyuttal szülővárosának archonja és Apollon főpapja volt s mint ilyen halt meg Chaeroneában 120 körül Kr. u. 70 éves korában. Plutarchos műveit két főcsoportba szokás osztani. Az első főcsoportot *párhuzamos életrajzai*, a másik főcsoportot *erkölcsbölcséleti* (moral-philosophiai) művei képezik. A párhuzamos életrajzokat fiatalabb éveiben írhatta, midőn Rómában Tacitussal érintkezett sokat, kinek befolyása meglátszik a remek életrajzokon. A gondolatok ugyanazon mélysége és fönsége, ugyanazon tiszta erkölcsi felfogás és magas szárnyalás, a kifejezések ugyanazon tömörsége és rövidsége jellemzik Plutarchos életrajzait, mint a mely tulajdonok Tacitus történeti műveit teszik maradandó becsűekké. A párhuzamos életrajzok is örök mintául szolgálnak az életrajzíróknak. Plutarchos erkölcsbölcséleti művei már nem mutatják azt a nagy gondosságot, stilusuk sem oly választékos, sőt némi

pongyolaságot mutat, csak az erkölcsi tiszta felfogás árulja el, hogy ezeket is a párhuzamos életrajzok írójának köszönhetjük. A stilus különbözősége arra indított néhány szigorúbb kritikust, hogy az erkölcsbölcséleti művek szerzőségére nézve kételkedjék. Ezen kételyeket széjjel oszlatja az a valószínű feltevés, hogy Plutarchos erkölcsbölcséleti műveit már előhaladott korában írta, midőn már az író nem törekszik annyira a kifejezések választékosságára, mint a gondolatok mélységére.

Plutarchos élete, miként láttuk, az irodalmi működés és politikai szereplés közt oszlott meg. Benne a görög ember idealismusa a római ember realismusával egyesült. Miként Quintilianusról írt tanulmányunkban kimutattuk, a római nevelés célja tisztán *gyakorlati* volt; a római fiából jó hazafit, bátor katonát és munkás polgárt, leányából házas, családias nőt igyekezett nevelni. A görögöknél *eszményi* irányt követett a nevelés. A nevelés eszméje a „*καλοκαγαθία*“ a testi, lelki szépség és jóság volt; a görög gyermeket testileg, lelkileg széppé és jóvá igyekeztek nevelni. A görög eszményi irány túlhajtása azonban épűgy megdöntötte a világuralomra hivatott Hellast, mint a római gyakorlati iránynak materialismussá történt elfajulása ledöntötte a rabigába sújtotta az ókori világ urát, Rómát. Plutarchos nemcsak műveiben hirdette, de életével is igazolta ama tan igazságát, hogy a mint az emberben a test egyesült a lélekkel, a materia az animával, úgy kell életében is az idealismusnak egyesülnie a realismussal. Az idealista, ki nem törődik a való élettel, elpusztul épűgy, mint a realista, a materialista, ki csak testének szükségleteiről gondoskodik, lelke életével pedig mit sem törődik. Plutarchos a görögök aestheticai és a rómaiak gyakorlati nevelését igyekezett összekötni, egyesíteni. Hazájának, Hellasnak szomorú vége, valamint a világrengető Rómának belső romlottsága és intézményeinek korhadtsága indíthatta őt ez irány követésére. Tapasztalta, hogy az idealismus egymagában épűgy nem vezet célra, mint az exclusiv materialismus; mindkettő romlásra vezet. Plutarchos minden művén végig vonul az „*aurea mediocritas*,“ az arany középút hirdetése, ezért fölötte ajánlható műveinek olvasása a serdültebb ifjúságnak. Ne legyen egy magyar ifjú sem, ki legalább Plutarchos párhuzamos életrajzait ne olvasná. Németországi tanulmányútam alatt arról győződtem meg, hogy a német középiskolák a görög és római életet — iskolai kisebb régiség-tani muzeumok alapján — az ifjúsággal szemléleti úton alaposan megismertetik. A görög és római élet alapos ismerete erős jellem-

képző hatással van az ifjúságra; innen magyarázom a nagy Németország erejét, hatalmát; a német iskola tetterős hazafiságot terjeszt, mely nem szavakban, hanem tettekben nyilvánul. A német ifjú hazájának hasznos, tevékeny tagja akar lenni, akár a hadászat, akár a földmivelés-, ipar- és kereskedelem-, akár a közpályák-, akár a tudomány- és művészet terén.

Plutarchos párhuzamos életrajzeit minden német ifjú ismeri, s azokból megismeri az igaz, valódi hazafias jellemeket.¹ Plutarchos ez életrajzaiban egy-egy római és görög jeles férfiúnak életét mutatja be párhuzamosan, egymással szembe állítva oly célzattal, hogy életök folyásából valamely erkölcsi igazság megtestesülését lássuk. Így kerülnek össze Demosthenes és Cicero, Kimon és Lucullus, Nikias és Crassus, Alkibiades és Coriolanus.

Plutarchos azonban nemcsak párhuzamos életrajzaiban, de többi műveiben is, melyeket egy gyűjtőnév alatt erkölcsbölcseleti (moralphilosophiai) műveknek szokás nevezni, tiszta erkölcsi felfogásával, gondolatainak fenkölttségével és mélységével nemesítőleg hat az olvasóra. Vegyük akár a szorosan vett erkölcsstani munkáit, milyen péld. „Hogy kell a haragot megfékezni?“ című műve, akár az ókori vallás- s annak szertartásairól szólókat, milyenek: „A Sors“, „Osiris és Isis“, akár az egészség- és nevelés-ügy körébe vágó műveit, milyenek »Házassági szabályok« és „A gyermekek neveléséről“ című művei.²

Minket most Plutarchosnak „A gyermekek neveléséről“ (Περὶ παιδων ἀγωγῆς) írt műve érdekel. Voltak egyes philologusok, kik Montaigne-ről és Rousseau-ról azt állítják, hogy eszméiket Plutarchos műveiből, főképp pedig a gyermekek neveléséről írt művéből vették. Ezekkel most nem vitatkozunk. Montaigne is, Rousseau is ismerte Plutarchost, főképp annak a gyermekek neveléséről írt művét, s így abból is merített mindkettő eszméket, de hogy eszméiket csak Plutarchosból merítették volna, az nem állítható. Montaigne és Rousseau hasonlítanak Plutarchoshoz, mint az ember hasonlít az emberhez, az író az íróhoz, a jó paedagogus a jó paedagogushoz.

Plutarchosnak a gyermekek neveléséről írt műve a korában élő erkölcsstelen szülőknek, a nagy közönségnek szólt; stilusa is ezt a célzatot árulja el; egyszerű, mondhatni népies az irálya s

¹ Schiller, a németek legnagyobb költője, gyakran emlegeti, mily nagy hatást gyakoroltak rá ifjú korában Plutarchos életrajzai.

² Plutarchos írt még szorosan vett bölcsészeti, azonkívül történeti és földrajzi műveket, sőt a zenéről is írt egy kis művet.

épen e körülménynél fogva becses ez a munka. Nemcsak a szaktudóst, de minden szülét érdekli, ki gyermekeit jól akarja nevelni.

Plutarchos nevelési elveinek fontosságát eddig minden jelesebb neveléstani író méltatta, miért is nem találunk valamire való neveléstörténelmet, melyben Plutarchos nevelési elvei nem volnának ismertetve.

Jelen tanulmányunk csak arra szorítkozik, hogy Plutarchosnak a gyermekek neveléséről írt művéből a korunkat is érdeklő részeket nyújtja a szükséges magyarázatokkal.

Jónak tartjuk itt még röviden a Plutarchosra vonatkozó irodalmat ismertetni azok kedvéért, kik bővebben akarnak Plutarchossal foglalkozni. *Plutarchos összes műveit* kiadta görög szövegében német fordítással *Reiske* I—XII. kötetben Berlinben (1774—82.), *Hutten* I—XIV. kötetben Tübingában (1791—1805). *Az életrajzokat* külön kiadták: *Dübner* Párisban (1839—42.), *Hercher* Lipcsében (1855—57.) és *Sintenis* Lipcsében (1873—75). *A Moraliákat* kiadták: *Wyttienbach* Oxfordban (1795.), *Dübner* Párisban (1839—42.), *Hercher* Lipcsében (1872.) és *Bernardakis* Lipcsében (1888.). Szép tanulmányt írt Plutarchosról: *Volkman* „Leben, Schriften und Philosophie des Plutarch von Chaeronea. Berlin. 1869.“ címen. Nálunk legelőször *Lethenyei* János foglalkozott Plutarchossal, ki 1785-ben Pécsen a következő művet adta ki: „Apophthegmata, azaz ékes és rövid mondások, melyeket hajdan bölcs Plutárkus görög nyelven öszveszedett.“ Majd *Hatvany* Pál 1795-ben Budán kiadta „A Cheron-beli Plutarchosnak a gyermekek neveléséről írott műve“ fordítását. Az *életrajzok* magyar fordítói voltak *Tanárky* János (Pozsony. 1807.), *Székács* József (Buda. 1847.), *Szilasi* Móric (Budapest. 1880. Az Akadémia hellén classicusainak III. kötete.). A „*Házassági Szabályok*“ fordítása megjelent Sopronban 1839-ben. (Soproni Esték I.). *Tanulmányokat* írtak nálunk Plutarchosról: *Gyürky* Ödön „Plutarchos mint paedagogus“ címen (Közütatás. 1888.), *Brassai* Sámuel „Mikép hallgassanak a fiatalok a költőkre“ címen fordítás Plutarchosból. (A Kisfaludy-Társaság Évlapjai XXI.). *Brassai* Sámuel: „Plutarchos egészségügyi cikkét illető észrevételek“ (Egyet. Philol. Közöny. XVII. évfoly.). — Plutarchos nevééről szokás elnevezni az oly *gyűjteményes munkákat*, melyek életrajzokat tartalmaznak. Nálunk szintén jelentek meg ilyen munkák. Ilyen volt a *Hartleben*-féle *Neuer Plutarch* (Pest. 1842—53.), melyet *Bajza* József lefordított (Pest. 1845—46.), ilyen volt a *Kruesz*, *Vaszary* és *Holdházy* pápai kath. tanárok szerkesztette *Ifjúsági Plutarch* (Eger, Bécs,

Pápa 1858—60.) és az *Orbók* Mór szerkesztette *Paedagogiai Plutarch* (Pozsony, Stampfl.).

II. Plutarchos a gyermeknevelésről.

»Az alant következő elmékedések tartalmát az fogja képezni, a mit a szabadonszült gyermekek neveléséről általában és különösen jó erkölcsökre való neveléséről lehet mondani.«

»Legjobb, ha mindjárt előlről kezdjük s beszélünk a gyermeknemzésről. Azoknak, akik egykoron gyermekeiktől egészséget, tisztességet, becsületet várnak, azt tanácsoljuk, hogy sohase érintkezzenek közönséges és rossz erkölcsű nőkkel, kéjhölgyekkel és ágyasokkal. Mert azon gyermekek, kik törvénytelen és nemtelen ágyból születnek, a gyalázatnak elpusztíthatlan bélyegét hordozzák és egész életükön át kénytelenek a szemrehányást eltűrni olyasmért, ami szüleik bűne. A törvénytelen születés gyalázatához csatlakozik a rossz befolyás, melyet a jellem fejlődésére gyakorol; mert a folytonos szemrehányások, gyalázó szidalmak még magvában elfojtják a nemes önérzetet, sőt alávalóságot szülnek. Azért helytelen és esztelen dolog a törvénytelen gyermekek nemzése. A tiszta, nemes önérzet nagy kincse az embernek, a gyermeknek; annak hiánya szerencsétlenség úgy a szülére, mint gyermekére nézve.¹ A származásra való hivatkozás s az avval való dicsekvés nagyon helytelen dolog, mert gyakran elbizakodottságot és üres kérkedést, hetvenkedést szül, melyet Themistocles fiánál Diophantosnál eredményezett, akiről azt mondják, hogy gyakran mondogatta: az ő akarata az athénei nép akarata; mert amit ő akar, azt az anyja is akarja, amit ez akar, azt atyja is akarja s amit atyja akar, ezt az athéni nép is akarja. Az ilyen hetvenkedésnek elejét kell venni. A házassulásnál azonban nemcsak a nő származására, hanem annak testalkatára is figyelemmel kell lenni, miként a spartaiak tették, kik Archidamos királyukat pénzbírsággal sújtották, mivel egy nagyon alacsony termetű nőt vett feleségül, ki nem királyt, hanem királyocskát fog nekik szülni.² A nemzést illetőleg meg kell még jegyezni, amit különben már mások is fontos dolognak tartottak, hogy a házasfelek a nemzés előtt közvetlenül

¹ Az olympiai játékokon a törvénytelen származásúak nem vehettek tevékeny részt.

² A spartaiaknál a család élete is az állam érdekének vettetett alá. A családi élet célja a spartaiak szerint az volt, hogy az állam részére egészséges, erős nemzedéket neveljen; azért a meddő házasságot törvény szerint fölbontották.

bort ne igyanak, vagy csak nagyon keveset igyanak. Mert a bortól felhevült állapotban nemzett gyermekek rendesen részeges, kicsapongó emberekké nőnek fel. Azért mondta egyszer Diogenes egy kicsapongó életű ifjúnak: »A te atyád, ifjú ember, bizonyára részeg állapotban nemzett téged.« De elég legyen a gyermekek nemzéséről, áttérek most a gyermeknevelésre.«

»Az erényről általában ugyanaz mondható, amit a művészetekről és tudományokról szokás mondani, hogy tökéletes voltukat három dolog idézi elő: a természet, a tanítás és a szoktatás. Az erényt ép úgy el kell tanulni, mint a tudományt és művészeteket, azért beszélhetünk az erény eltanulásáról, mely gyakorlás, szoktatás által szokássá válik. Az igaznak megismerése itt az első, annak alkalmazása a második feladat; az alkalmazás a megismerés nélkül lehetetlen s a megismerés az alkalmazás nélkül haszontalan dolog. A természet a tanulás hiányával vak, a tanulás a természetadta tehetségek hiányában céltalan, a szoktatás e kettő nélkül szeszélyes és elégtelen. Ha tehát e három tényező közül valamelyik hiányzik, az erény tökéletlen.¹ A földművelés is csak úgy vezet eredményre, ha a föld termőképes, ha a földműves érti dolgát és jó magot vet el. A termőképes földnek a természeti tehetségek, a földművesnek a tanító, a magnak a tanítások és intelmek felelnek meg. Merem állítani, hogy e három dolog közül egyben sem szűkölködött Pythagoras, Sokrates vagy Plato, egyáltalában senkisé, aki halhatatlan nevet vívott ki magának. Akinek az istenség e három dolgot ajándékozta, az joggal nevezhető az istenek barátjának, az igazán boldog ember.«

»Ebből azonban nem az következik, hogy fogyatékos természeti tehetségű gyermeket folytonos és kitartó tanítással és gya-

¹ Plutarch ezzel ném azt mondja, hogy erényessé csak azt nevelhetjük, kiben a természeti tehetségek erre megvannak, s olyat nem nevelhetnénk erényesnek, kiben azok hiányzanak. Ő csak azt mondja, hogy *tökéletes* erényű (Pythagorashoz, Platonhoz hasonló erényű) csak az lehet, kiben a természetes tehetségek tanulás és szoktatás által kifejlesztettek. Ha tehát valakiben hiányzanak is a természetes tehetségek (modern értelemben a dispositiók), azért tanulás és szoktatás által erényessé válhatnak. Plutarchos az erény fejlesztésénél első feladatnak mondja az erény megismerését, másodiknak annak alkalmazását, vagyis a szoktatást. Aristoteles első feladatnak tartja a szoktatást, másodiknak a megismerést. Szerinte az igazat csak a felnőtt ember ismerheti meg, a gyermek nem; azért a gyermek csak az igaz gyakorlására vezethető, ismeretére nem. Szerintünk a gyermek az igaz principiumainak ismeretére igenis vezethető; az elemi oktatásnak feladata éppen az igaz principiumainak ismertetése.

korlással ne lehetne az erény elsajátítására vezetni. A legjobb természetű tehetségek elsatnyulnak és elpusztulnak, ha teljesen elhanyagoljuk azokat, ellenben szorgalommal pótolhatjuk a természet hiányait. *A kit elhanyagolnak, s a ki maga is hanyag, az még a legkönnyebb dolgot sem képes elvégezni, míg a kitartó szorgalom a legnehezebb dolgok végzésére képesít.*»

»Hogy mire képes a szorgalom és munka, arra számtalan példát és hasonlatot hozhatunk fel. A csepp kivájja a követ; vas és ércz a kezek érintésétől kopik; a nagy fáradtsággal meggörbített kocsikerek nem egyenesíthetők ki többé. A kitartó munkával gyakran tartósabb állapotot teremthetünk, mintsem azt a természetből kívánhatnók.»

»Mennyi mindent hozhatnánk fel, hogy a szorgalom jelentőségét és hatalmát bizonyítsuk! A természetből akármennyire megáldott szántóföld is elparlagosodik, ha nem művelik, sőt minél termőképesebb volt, annál nehezebben tehető ismét termőképesévé, ha sokáig művelés nélkül hagyják. Ellenben a műveletlen és kemény talaj is folytonos és kitartó műveléssel lassanként termőképesévé válik. Elhanyagolt gyümölcsfák elsatnyulnak, gyümölcsöt csak nagyon keveset, azt is satnyát teremnek, ellenben folytonos ápolással megújulnak, ismét egészséges gyümölcsöt képesek létrehozni. A folytonos gyakorlás, szoktatás megváltoztatja a természetet, azért igaza volt ama thessaliai embernek, ki arra a kérdésre, melyek a legszelídebb, legműveltebb thessaliai néptörzsek, ezt válaszolta: azok, amelyek legtovább megvoltak háború nélkül.¹ A jellemet általában a gyakorlás, szoktatás fejleszti, teszi erőssé, s ugyanez áll az erkölcsi tulajdonságokról, az erényről.»

»Ezt az igazságot a törvényhozó Lykurgos a spartaiak előtt következőkép tette kézzelfoghatóvá. Két kutyát szerzett, melyek ugyanazon szüléktől származtak s azokat különböző módon nevelte. Az egyikből torkos és falánk ebet, a másikkól jó vadász-kutyát nevelt. Ezen kutyákat egy nyúlal együtt bemutatta egyszer a lakedaemonoknak és kijelenté, hogy meg akarja nekik mutatni, mily nagy befolyást gyakorol a szoktatás, tanítás és nevelés az

¹ Napjainkban ily állítást nem igen kockáztathat író ember, midőn a franciákat, angolokat és németeket tartják a legműveltebb népeknek, pedig épen ezek háborúskodtak legtöbbet a XIX. században. Manapság Európa kulturállamai évenként hadicélokra három milliárdot, kulturális célokra csak háromszáz milliót fordítanak. Legalább ezt hirdették a statisztikusok a hágai konferencia megnyitásakor. Ennek a két számnak helyet kellene cserélnie, akkor igaza volna Plutarchos thessaliai emberének!

erény fejlesztésére. Erre némi távolságban egy étellel megrakott tálat helyeztetett el, majd a nyulat, azután a kutyákat bocsátotta szabadon. Ezek közül az egyik neki esett a tálnak, a másik a nyulat kezdte üldözni. Ime látjátok, mondá ekkor Lykurgos, mit tesz a nevelés. Ezen kutyák ugyanazon szüléktől származnak, ugyanazon természeti hajlamokkal jöttek a világra, mégis a nevelésnek különböző módja egyikből egy haszontalan falánk ebet, a másikkól egy hasznos vadászkutyát nevelt.»

»Ennyit a nevelés hatalmáról általában. Menjünk most át a részletekre. A gyermekek táplálékát illetőleg az a nézetem, hogy az anyák magok szoptassák gyermekeiket. Az anyák a legnagyobb gonddal, odaadással és szeretettel teljesítik a természet e követelményét, míg a szoptatós dajkák csak a bér kedvéért végzik feladatukat; szeretetük is, mit a gyermek irányában tanúsítanak, mesterkéltné, nem természetes. A természet is arra utal, hogy az anya szülöttét maga szoptassa; midőn az állatoknak szülötteik száma szerint több emlőt is adott, az asszonynak, ki rendesen egy gyermeket szül, csak ritkán kettőt, e célra két emlőt is adott. A szoptatás a gyermek iránti természetes ragaszkodást növeli az anya és szülötte közt kölcsönös, mély együttérzést szül. Még az állatoknál is látjuk, hogy azok, melyeket anyjuk nevel fel, jobban vonzódnak anyjukhoz és egymáshoz«.

»Elsősorban tehát az a követelésem, hogy az anyák magok szoptassák gyermekeiket.¹ Megengedem mégis, hogy kivételes esetekben, ha az anya szervezete nagyon gyenge, vagy ha betegség az akadály, nem képes az anya maga szoptatni gyermekét; ilyenkor azonban nagyon meg kell válogatni a dajkát és főképp arra kell tekinteni, hogy erkölcsös és görög nevelésű legyen.«²

»Amily nagy gondot és figyelmet igényel az, ami a kis gyermek testi fejlődését előmozdítja vagy hátráltatja, ép oly nagy

¹ Napjainkban, sajnos, az úgynevezett művelt körökben divattá vált, hogy az anya, ha még oly erős is, kényelmi szempontokból, dajkával szoptatja gyermekét. Ne csodálkozzunk akkor azon sem, hogy manapság ezen művelt körökben a boldog családi élet oly ritkaság. Hogy is lehet oly családban boldogság, melyben a család anyja nem a gyermekek nevelését, hanem az élvezethajhászást tartja élete főcéljának. Nincsenek anyák, azért nincs családi élet!

² Plutarchos Quintilianushoz hasonlóan, a dajkák erkölcsi viselkedését hangsúlyozza. Nemcsak egészségügyi tekintetéből fontos a dajkák erkölcssége, hanem a gyermek jövőendő erkölcsi életére nézve is kiható; azért nagyon fontos dolog, hogy a dajka megválasztásánál annak erkölcsi életét is vizsgáljuk.

gondossággal és körültekintéssel kell figyelni arra, mi hasznos vagy káros a gyermek erkölcsi fejlődésére nézve. A gyermeki lélek lágy és képezhető, azért az első benyomások és befolyások alatt alakul, képződik, szilárdul; ami pedig egyszer kialakult, megszilárdult, az már nehezen lágyul, nehezen alakítható át. Amit mondanak vagy elbeszélnek a gyermeknek, úgy nyomódik a gyermeki lélekbe, mint a pecsétnyomó képe a viaszba. Azért indokolt az isteni Plato ama intelme, hogy a dajkák és felvigyázó nők ostoba mesékkal ne rontsák meg a gyermeknek az igazság iránt fogékony lelkét.¹ Azért arra is nagy figyelmet kell fordítani, hogy a gyermek játszótársai és rabszolgái jó erkölcsűek s olyanok legyenek, kik a görög nyelvet jól beszélik, nehogy a gyermek erkölce és beszéde veszélyeztessék. Aki sántákkal lakik együtt, az eltanulja a bicegést, tartja a közmondás.²

»Ha a gyermek oly korba jut, mikor paedagogusra van szüksége, annak megválasztására különös gond fordítandó. Pedig a mai atyák többnyire vajmi csekély gonddal választják meg a paedagogust! Ha mezőgazdaságuk, hajóik, háztartásuk vagy egyéb üzletük igényel egy felügyelőt, akkor nagyon utánajárnak, hogy megtudják, megbízható-e az illető, akit ajánlanak nekik; ha gyermekeik neveléséről van szó, olyat keresnek ki rabszolgáik közül

¹ Plato nemcsak a meséket, hanem általában az epikai költeményeket, főképp Homerost sem akarja a gyermekek előtt elmondítani. Szerinte a gyermek ne halljon olyasmit, ami az istenek iránti tiszteletet csökkenthetné. Egész más nézetet vall Aristoteles, ki a gyermeknek ép az epikai költészetet, az ifjúkornak a drámai költészetet ajánlja. Az újabb kor paedagogusai közt Rousseau s vele mások szintén ellenségei a meséknek. Mindenütt az arany középút a helyes. Erkölcsnemesítő mesék nagyon helyesek, ha a gyermek naiv kedélyét szem előtt tartva mentek az oly torzképektől, milyenek a vasorrú baba, a hétfejű sárkány stb., ha érdekteszítők, mint Aesopus meséi. Különben Radó Vilmosnak „Magyar gyermek- és népmesék” című műve szép példáit nyújtja a jó meséknek.

² A rómaiaknál a császárság idejében a gyermeket is rabszolgák környézték. Plutarchos hasonlóan Quintilianushoz, különös gondot kíván arra fordítani, hogy ezen rabszolgák jó erkölcsűek és helyesen beszélők legyenek. Napjainkban az előkelőbb családokban a dajkán kívül a német gyermekkertésznő (Kindergärtnerin) vagy a francia játszótárs (bonne), majd a nevelőnő vagy nevelő veszi körül a gyermeket. Ilyen családokban gyakran napokig, hetekig, sőt hónapokig távol van az anya, az atya (utazásokon, fürdön, futtatásokon, vadászatokon) s a gyermek egészen elszokik szüleitől, kik ha otthon vannak is, csak akkor látják gyermekeiket, ha vendégeiknek akarják bemutatni. Csak ritkán megbízható a gyermeket körülvevő személyzet, azért csak ritkán vezet jó eredményre az ilyen nevelés, mely az anyát, atyát nélkülözi. Az ilyen házi nevelés helyett jobb az intézeti nevelés!

s tesznek meg paedagogusnak, akit semmire sem használhatnak már. Mily nevetséges, de sajnos is eme eljárásuk! Hiszen ép a paedagogust kellene a legnagyobb gonddal megválasztani, akinek, hogy hivatását betöltse, Phoenixnek, Achilleus Phoenixének kellene lennie.¹

»A legkevesebb, amit a paedagogustól meg kell kívánni, az, hogy életmódjában, erkölcsiben kifogástalan s élettapasztalatokban gazdag legyen«.

»Nagy elővigyázattal kell a gyermek tanítóit is megválasztani. Pedig az atyák közül legtöbben minden puhatolódzás, kérdészködés nélkül fogadják meg gyermekeik tanítóit, kik ép ezért, gyakran rosszerkölcű és tudatlan emberek. Nem egyszer történik, hogy a tanítót kereső atya ismerijől a neki ajánlott tanító hibáit, mégis megfogadja, mivel barátjának ajánlását restelli visszautasítani, s az ajánlott érti a módját, hogy kell leendő urának hízelegni, tud annak kedvére beszélni. Az ilyen atya hasonlít a beteghez, ki úgynevezett barátja, jobban mondva pajtása kedvéért, a megbízható, szakmáját értő orvos helyett olyat választ, ki a gyógyításhoz mit sem ért. Az ilyen beteg életével fizeti meg a pajtáskodást«.

»Oh Zeusz és Ti Istenek! ime nézzétek ezt az embert, ki az atya nevét viseli s gondatlanságból vagy ismerősei iránt való kedveskedésből gyermekeit a legnagyobb veszélyeknek veti oda! Most már érthető, miért mondta oly gyakran az öreg Krates,² hogy szeretne a város legmagasabb pontjáról lekiáltani az embereknek: »Oh Ti meggondolatlanok! csak arra törekedtek, hogy gazdagságra tegyetek szert s azokkal mit sem törődtek, akiknek az összegyűjtött kincseket hátra kell hagynotok, gyermekeitekkel!« Nem jelenti-e ez, teszem én hozzá, gondot fordítani a cipőkre s teljesen elhanyagolni a lábakat?»

»Nem ritkán az atyák csupa fösvenységből, hogy a nevelés- és tanításért ne kelljen sokat fizetniök, az olcsó tudatlanságot keresik fel, mely többnyire semmirekellősséggel párosul. Ilyen esztelen atya egyszer azzal a kérdéssel fordult Aristipposhoz, mennyit kíván fia neveléseért? »Ezer drachmát«, felelé ez. »Az

¹ Peleus Phoenixre bízta fia, Achilleus nevelését, ki e feladatnak derekasan megfelelt. Plutarchos idejében a paedagogus alatt már nem a szoros értelemben vett nevelőt, hanem azt a rabszolgát értették, ki a gyermekre felvigyázott, a gyermek testi nevelését gondozta; annak szellemi vezetése külön tanítókra volt bízva.

² Plutarchos itt a thébai Kratest, Diogenesnek, a sinopei bölcselőnek, a cinikus bölcsélet megalapítójának tanítványát érti.

istenekre! — kiáltá amaz — hisz' ennyiért egy rabszolgát vehettek.« »Csak vásárolj, folytatá Aristippos, így két rabszolgád is lesz, egyik lesz az, akit vásárolsz, a másik lesz saját fiad«. — Persze ezek olyan emberek, akiknek fogalmuk sincs arról, mi a nevelés.¹ Az ilyenek megharagusznak, sőt büntetik gyermeküket, ha az a jobb kéz helyett a bal kézzel eszik; azonban a durvaság és neveltlenség lényeges jeleit figyelmen kívül hagyják s engedik azokat fölburjánzani«.

»Mit várjanak az ilyen atyák gyermekeiktől, ha azokat úgyahogy rosszul felnevelték? Jön idő, mikor rájönnek és megbánják, hogy gyermekeik nevelését elhanyagolták. A gyermekből ifjú válik s a felnőtt ember szenvedélyei jelentkeznek s velők az élősdiék és hizelgők, az ifjúság megrontói. Ekkor a fiatal ember a kockajátéknak és ivásnak lesz áldozata, ágyasokat tart magának, kik nagy fényűzést fejtenek ki, mert szeretnek dicsekedni eltartójuk gazdagságával. Némely fiatal ember azután teljesen elvadul, neveti az erkölcsöt, dicsekszik azzal, hogy másnak feleségét elcsábította, s haszontalan élvezetekért sokszor életét is veszélyezteti. Az ilyenből valóságos rabszolga válik, a bűn, a gonoszság rabszolgája; az ilyen esztelen költekezéseket visz végbe. Ha az ilyen ifjút egy philosophus² vezette volna, akkor megtanulta volna szenvedélyeit mérsékelni, fékezni. Az ilyen szerencsétlen ifjúnak atyja folytonos aggodalmak közt él fia miatt és vagyona miatt, melyet napról-napra jobban lát fogyni; folyton jajgat, de hiába jajgat,

¹ Napjainkban is — sajnos — az előkelő és gazdag szülők fősvénységből, könnyelműségből és kényelemszeretetből mitsem törődnek a nevelő, tanító, tanár megválasztásánál annak erkölcsiségével. Miként vannak cselédelhelyező intézetek, vannak a fővárosokban intézetek a „nevelő-személyzet“ közvetítésére. A legtöbb előkelő szüle, ha nevelőre, tanítóra, tanárra van szüksége, ezekhez fordul. A kellékek: csinos külső, jó modor, egészség, bizonyos tanulmányok, végül az, hogy ennyi és ennyi fizetéssel megelégedjék. A „maitre d'hôtel“ (főinas, ki ezüstpálcával a kezében dirigálja az inasokat) vagy a „Stallmeister“ a (főlovász) több fizetést húz és jobb bánásmódban részesül ily előkelők házában, mint a nevelő vagy tanár.

² Plutarchos az ő bölcséletének a pythagoreismussal vegyült platonismusnak követőjét érti philosophusa alatt, ki vallás-erkölcsi elveknek hódol s ezek szellemében nevel, tanít. — Különben a philosophus φιλόσοφος szó magyarázatául megjegyezzük, hogy e szónak szerzője állítólag Pythagoras volt, aki azt mondta, ő nem akar σόφος-(sophus)nak, azaz bölcsnek neveztetni, mert csak Isten a bölcs, ő csak φιλόσοφος (philosophus), azaz barátja a bölcsnek, kedvelője a bölcsletnek. Plato ugyanezen mondást Socratesnek tulajdonítja.

mert maga okozta fia s önmaga vesztét. De elég már az ilyen atyákról».

»A szülőknek szívükön kell hordozniok gyermekeik boldogságát, a valódi boldogság azonban az erényben rejlik s ezt a jó neveléssel és oktatással lehet elsajátítani. Mit érnek a javak, amikre oly nagy súlyt szoktak az emberek helyezni!? Az előkelő származás értéke az emberek becsülésén alapul, de ez a becsülés nem az előkelő származású egyénnek, hanem ősei dicső tetteinek szól. A gazdagság becsülendő ugyan, de nem kell elfelejteni, hogy a szerencsének van alávetve, mely váratlanul jön, de távozik is. A hírnév, a dicsőség kívánatos javunk, de megszerzése és birtoklása bizonytalan; a szépség valami fölséges, de rövid tartamú; az egészség becses, de változékony. A testi erő írgylésre méltó, de az öregség és betegség gyöngíti, sőt elviszi azt; a vele való dicsekvés azonban határozottan elítélni való, mert mily csekély az ember ereje némely állat erejéhez, az elefánt, az oroszlán, a bika erejéhez képest. A szellem az isteni az emberben s egyedül a szellem tulajdona, a tudomány az, mely el nem pusztul; az ész és a beszéd, mely az észet szolgálja, a többi teremtmények fölé helyezi az embert. Az ész nincs alávetve a szerencse változékonyságának, a rágalom nem veszélyezteteti mint a hírnevet és dicsőséget; az öregség vagy betegség nem gyöngíti. Egyedül az ész az, mely az öreg korban is ifjú marad, sőt a tapasztalatok és belátás csak növelik erejét. Ahol a háború pusztít s magával ragad mindent, mi útjába esik, mint egy kiáradt folyam, ott minden ember károsul, csak a bölcs nem veszít semmit. Midőn Demetrios Poliorketes Megara várost a földig lerombolta, kérdezte Stilpót, a megarai philosophust, vajjon sokat veszített-e? »Semmit sem, felelé ez, mert az erény el nem pusztítható, nem eshetik hadi zsákmányul«. Még jobb a felelet, melyet Socrates adott Gorgiasnak, ki őt kérdezé, mit tart a perzsa királyról s annak boldogságáról? »Erre a kérdésre nem felelhetek, válaszolá Socrates, mert nem tudom, mily lábon áll nála a bölcsesség és erény«. Ebből láthatjuk, hogy a boldogság nem a szerencse javain, hanem bölcsesség és erényen alapul. A bölcseségre, erényre és boldogságra a tanítás vezet, ha a tanítás helyes irányban halad. Mert nem elég az, hogy tanítassunk és tanuljunk, hanem arra is kell néznünk, ki tanít, mit és hogyan tanít, mit tanulunk s hogyan tanulunk. Erről akarok most egyetmást elmondani».

»Sok mindent tanítanak és tanulnak az emberek, a mi a köznépnek tetszik, ami mulattatására szolgál, ilyenek a különféle

bohózatok és fércmunkák, melyek az alacsony ösztönöknek hízelegnek,¹ — sokan tehát csak olyasmit tanulnak, sajátítanak el, ami a nagy és nyers tömegnek tetszik. Ami azonban a nagy tömegnek tetszik, az a bölcsnél visszatetszést szül. Magam is azt tapasztaltam, hogy azok, kik beszédekkel a csöcselék kedvét keresik, közönséges gondolkodásúak és feslett erkölcsűek. De hogyan is lehetne másképp? Akik azért, hogy másokat mulattassanak és alacsony ösztöneiknek hízelegjenek, az erényből és erkölcsből gúnyt űznek, ellenállhatnak-e sokáig saját alacsony ösztöneiknek? Nagyon helytelen nézet az, hogy az ifjúsággal meg kell ismertetni azt is, ami a csöcseléknek tetszik, hogy képesek legyenek a népnek tetsző dolgokat is előadni; ez a képesség nem hogy fejlesztendő lenne, inkább kerülendő s gyakorlása elvetendő.²

„Nem szólva most a szónoki beszéd erkölcsi tartalmáról, annak csak főbb kellékeiről akarok egyetmást mondani. A szónoki rögtönzést mint olyat nem kell főcélként tekinteni; nem az a fő dolog, hogy valaki sokat és gyorsan beszéljen, hanem hogy jól beszéljen s megszokja azt, hogy nem kell össze-vissza, cél nélkül beszélni. Beszédünknel ép úgy, mint tetteinknel, az előrelátás párosuljon a megfontolással. Ez mindenesetre nem könnyű feladat, de a közmondás is tartja, minden jó dolog csak küzdelemmel érhető el. Figyeljük csak jól meg a rögtönzött beszédek s azt fogjuk találni, hogy legtöbbjük felületes és tartalom nélküli, nincs se lábuk, se fejük, se kezdetük, se végük. A rögtönzők a beszéd gyorsasága és folytonossága kedvéért a haszontalan terjedelmesség és üres csevegés hibájába esnek, az előkészület azonban megvéd ily hibáktól, megszabja a beszéd arányait, annak részeit kellő viszonyba hozza egymáshoz. Amint mondják, maga Perikles is gyakran visszautasította a nép ama kérelmét, hogy beszéljen neki, s eljárását azzal indokolta, hogy előre nem készülhetett a beszédre. Demosthenes is, aki Periklest vallotta a politikában követendő mintájának, gyakran nem teljesítette az athéneiek kérelmét, kik

¹ Plutarchos idejében sok oly színdarabot, bohózatot adtak elő a színházakban, melyeknek házasságtörés, féltékeny férjek és fősvény atyák nevetségessé tétele, hetérák kétértelmű, ledér beszélgetései képezték tárgyát.

² Plutarchos helyteleníti ama nézetet, mely szerint az ifjúsággal meg kell ismertetni az ocsmány tárgyú bohózatokat, színműveket. Ez a nézet azon rhetoroktól származik, kiket Quintilianus is korhol, mint az ifjúság erkölcsének megrontóit. Plutarchos ezután előadja nézeteit a szónoki beszéd főbb kellékeiről, melynek elsajátítása képezte a rhetoriskolák legfőbb feladatát.

valami ügyben véleményét akarták hallani s ő is azzal indokolta eljárását, hogy nem készülhetett előre a beszédre“.

„Ezzel nem azt akarom mondani, hogy egyáltalában nem kell törekedni a szabadon és előrekészülés nélkül való beszéd módjának elsajátítására, hanem csak azt, hogy nem kell elhamarkodva belefogni a beszédbe. Az én nézetem ez: ne engedjük meg a tanuló ifjaknak a férfikor bekövetkezte előtt, hogy előrekészülés nélkül, szabadon mondjanak beszédet. Csak az olyan férfiú beszéljen szabadon, előrekészülés nélkül, aki már jól tud beszélni hosszabb vagy rövidebb előkészület után. Az ilyet nem kell féltetni, hogy nem lesz képes szabadon beszélni, mert megtanult jól beszélni, gyakorlatot szerzett már a gondolatok rendezésében és helyes kifejezésében. Ellenben az ifjú, ki ily gyakorlatot még nem szerezhett, ha előkészület nélkül, szabadon engedjük beszélni, a gondolatok menetében ide-oda ugráláshoz szokik, a pongyola kifejezést sajátítja el, inkább csevegni tanul meg, mint beszélni“.

„Ami az előadás jellegét illeti, egyrészt a tetszelgéstől és dagályosságtól, másrészt a száraz és köznapi előadástól kell óvni az ifjút. A tetszelgő és dagályos előadás visszatetszést szül a hallgatóknál, főkép, ha politikai vagy üzletszerű dolgokról van szó, a köznapi és száraz előadás pedig hidegen, közömbösen érint. Miként a testalkat egészsége és hibátlan volta még nem gyakorol ránk vonzó erőt, hanem csak akkor bilincseli le figyelmünket, ha e tulajdonokhoz a nőnél szépség, a férfinél erőteljesség járul, úgy nem elégséges, ha a beszéd alkata hibátlan és tartalma értelmes, hanem szükséges, hogy a beszéd bizonyos kellemet és erőteljeséget áruljon el. A szónok sohase legyen túlmerész, de az aggodalmaskodást is kerülje. Amaz szemtelenségre, emez gyávaságra vezet. A valódi szónoki művészet mindenben az arany középúton halad. A gondolatok és fordulatok egyformasága a tudás szegénységét árulja el, ezért elviselhetetlen. Mint minden dologban, úgy a beszédben is a változatosság gyönyörködtet, az egyhangúság unalmas és fárasztó. Hogy azonban változatosságot hozzunk a beszédbe, tudásunk tárházából kell emlékeket, példákat, hasonlatokat elővenni. Akinek nincs alapos és sokoldalú tudása, az sohasem lehet jó szónok“.¹

¹ Plutarchos, miként Quintilianus, általános műveltséget követel a szónoktól, amit a görögök „ἐγκύκλιος παιδεία“ (encyclopaedia) szóval fejeztek ki s amit a rómaiak „artes liberales“ kifejezésbe foglaltak, mely „a hét

„Előkelő származású ifjúnak okvetlenül jártasnak kell lennie az úgynevezett enkykliosi tudományokban; egyiket a másik után el kell sajátítani legalább oly mértékben, hogy fogalma legyen a főbb dolgokról, — mert valamennyit tökéletesen elsajátítani képzelenség, — s a philosophiát tanulja a legnagyobb szorgalommal. Nagyon szép és kellemes dolog több várost beutazni, azonban a legjobbat és legkedvesebbet választjuk lakóhelyünkül. E tárgyról mondja Bion a philosophus: „Miként Penelope kérői közül azok, kik kosarat kaptak, megelégedtek az ő szolgálóival, úgy térnek át azok, kik a philosophia tanulmányozását nehéznek találják, más tudományokra, melyek a nagy szorgalmat meg sem érdemlik.“

» A test fentartására és erősítésére az emberek két tudományt vagy művészetet találtak fel: az orvosi tudományt és a gymnastikát.¹ Hogy a lelket az ő betegségeitől, a szenvedélyektől meg-

szabad művészet“ címén a középkorban is keretet adott az iskolának a trivium (grammatica, dialectica, rhetorica) és quadriviumban (musica, arithmetica, geometria, astronomia).

¹ Plutarchos az orvosi tudomány szintén a szabad művészetek közé sorozza. „Moschion és Zeuxippos“ című párbeszédében az orvosi tudományt a legszebb művészetek egyikének mondja, sőt az általa annyira magasztalt philosophia körébe sorozza. Napjainkban az elemi és középiskola e tudományt szintén műveli, értem alatta az egészségtant. A gymnastika alatt a görög tornászatot értette Plutarchos, mely a görög nevelés egyik főrészt képezte s melynek nemcsak az volt egyedüli célja, hogy a testet edzetté tegye, hanem hogy hajlékonyságra, szép mozdulatokra, külső illemre szoktassa az ifjút. A rómaiaknál a tornászat a görög gymnastika halvány utánzása volt, inkább hadászati céloknak szolgált. — A mi tornászatunk, mely eddig, sajnos, csak a német „Turnerei“-nek volt utánzata, legújabbán végre valahára jobb mederbe térül. Közeledik az angolok testedző tornászatához, melyben a játékok s egyéb ügyességre vezető, testedző sportok játszáka a főszerepet. Nézetünk szerint azonban, míg tanításunk elméleti része — főképp a középiskolákban — nem javul, addig hiába való minden nemes törekvés e téren. Egyedüli oka e bajnak, az ifjúság túlterhelésének az, hogy nálunk nincs tanárképzés egyáltalában. A fiatal tanár, ki az egyetemről kijön az iskola padjaihoz, diletantismust űz, mert gyakorlatot nem szerezhett sem a nevelésben, sem a tanításban. Ha véletlenül a középiskola felsőbb osztályaiba kerül, egyetemi tanszékre való előadásokat tart. Amit ő az egyetemen tanult, azt igyekszik tanulóinak éretlen fejeibe önteni s mielőtt ifjainak fogalmuk lenne a philosophiáról, már philosophiai, kosmologiai fejtegetésekbe bocsátkozik előttük s Kant-Laplace teoriáját órákon át fejtegetve úgy adja elő, hogy az a 14—15 éves gyerek (főképp oly nyilatkozatok után, hogy Mózes teremtéstörténete csak a mesék országába való) szentül azt hiszi, ő már tudja biztosan, hogyan keletkezett a világ. Fiatal tanáraink nagyrésze arra törekszik előadásaiban, hogy tudományát fitogtassa. Nem a tanterveket

övjük, hogy őt fejlesszük, erősítsük, szilárdítsuk, erre egyedüli eszköz a philosophia. Ebből tanuljuk megismerni azt, ami szép és rút, ami jogos és jogtalan, hogy mit kell az életben követni és mit kerülni, hogyan kell az istenek, a szülők, az aggastyánok, a törvények, a barátok, az előjárók, a házasság, a gyermekek és a rab-szolgák iránt viselkedni; hogy az istenektől félni, a szüléket tisztelni, az aggastyánok iránt kiváló figyelemmel lenni, a törvényeknek engedelmeskedni, barátainknak szolgálatot tenni, a házasság iránt kiméletelességet tanusítani, a gyermekeket szeretni és a rab-szolgákkal kiméletesen bánni kötelesség; hogy továbbá — s ez a legfontosabb — a szerencsében elbizakodottnak lenni, a szerencsétlenségben elcsüggedni, az élvezetekben mértéktelennek, a haragban féktelennek lenni helytelen dolog. Ezek közt a haragnak megfékezése a legnehezebb feladat; a szerencsében nemeslelkűnek lenni férfias dolog, az irigység érzelmeinek elnyomása dicséretreméltó szerénységre vall; a kénygyönyörök élvezeteiben az észnek felülkerekedése okosságot és bölcseséget árul el, a harag megfékezése azonban kiváló lelki erőnek a jele.¹

„Aki a politikát s annak gyakorlását a philosophia tanaival összhangba tudja hozni, az tökéletes ember; mert nézetem szerint az ilyen ember az élet legbecsesebb kincseit szerezte meg. Míg egyrészt nyilvános életében a közjónak szolgál, addig másrészt magánéletében a philosophia tanait követve, lelki nyugalmat és boldogságot talál. Háromféle életmódot különböztethetünk meg:

kell elsősorban revideálni, hanem a tanárképzést kell egészséges alapra fektetni, jobban mondva tanárképzést kell teremteni, mert nálunk tanárképzés nincs. Avagy képzelhetünk-e tanárképzést gyakorló-iskolák nélkül, melyekben a tanárok tanítani is tudnak? Tessék csak Ziller tanárképzését, tessék a francia tanárképzést mintául venni s azok szerint hazai viszonyaink figyelembe vételével a tanárképzést megalapítani. Ha jó tanáraink lesznek, nem lesz túltelhelés; akkor a középiskolában majd magisterek lesznek, nem doctorok.

¹ Plutarchos philosophiája Pythagoras és Plato bölcséletének egyesítésére törekszik. Plutarchos nemes lelke visszariadt a Stoa bölcsélet deterministicus pantheismusától; tisztá erkölcsi érzéke nem tudott megbarátkozni Epikur bölcséletével. Aristoteles speculativ bölcséletének is csak ethikai részét fogadta el. Az ő ideáljait a bölcsek közt Pythagoras és Plato képezték. Ezek tanai alapján az ő bölcselete inkább ethikai jellegű; az ember élete céljául a jámborságot, erkölcsösséget tűzi ki, mely ment egyrészt a hitetlenségtől, másrészt a babonától. Ethikájának alapját a valásból meríti oly indoklással: minthogy az istenek erényesek, az embernek is erényesnek kell lennie, az erény tehát az istenekhez hasonlósá teszi az embert. Ez a vallás-erkölcsi vonás vonúl végig Plutarchos összes művein, legfőképp a gyermeknevelésről írt művén.

a cselekvő, a szemlélődő és az élvezeteket hajhászó életmódot. A legutóbbi féktelenségre vezet, a kéjgyönyör és alávalóság rabszolgájává teszi az embert s hozzá nem méltó életmód. A szemlélődő életmód haszontalan; a cselekvő életmód philosophia nélkül tartalom nélküli, tévedéseknek, hibáknak alávetett. Aki tehát az állam kormányzásában részt vesz, mikor csak ideje engedi, foglalkozzék a philosophiával. Így tettek az athénei Perikles s a tarenti Archytas, így a syrakusai Dion s a thébai Epaminondas, kik mindketten Plato barátai voltak.“

„A tanításra vonatkozólag csak azt az egyet jegyzem meg, hogy a régi írók szorgalmas tanulmányozására irányuljon főkép. Nem elég csak megszerezni ezen írókat, hanem miként a szorgalmas földműves gyakran használja gazdasági eszközeit, gyakran és szorgalmasan kell tanulmányozni a régi műveket, melyek a bölcsesség forrásaihoz vezetnek.“

„Hogy a tanulók a tudományok elsajátítására nagy szorgalmat fejtsenek ki, erre nézve leghathatósabb eszközöknek tartom a példázatok és intelmeket. Verés és szidalmak nem vezetnek célra. Ezek a rabszolgáknál vezetnek csak eredményre; a testi fájdalom és szidás ugyanis elveszi a kedvet a szellemi munkától. Célra vezetnek azonban a dicséret és feddés. Előbbi a jóra ösztönzi, utóbbi a rossztól óvja az ifjút.“

„Ismerek szüléket, kiknek gyermekeik iránt érzett túlnagy szeretetük oly szigorú bánásmódot okoz, hogy szegényeket túlhalmozzák mindenféle munkával, mivel azt akarják, hogy gyermektársaikat mindenben felülműlják. Ezek a túlterhelés következtében a munkára való kedvöket és erejüket elvesztik. A növényt a mérsékelt öntözés táplálja, fejleszti, a sok öntözés elrohasztja; így a szellemi képességeket is a mérsékelt munka fejleszti, erősíti, a túlterhelés megbénítja. Azért a gyermekek munkáját üdülés váltsa fel annyival is inkább, mivel tudjuk, hogy a felnőtteknél is a munka és üdülés váltakozására okvetlenül szükség van.“

„Nagyon fontos a tanításnál az emlékező tehetség gyakorlása, melylyel a tudományt gyűjtjük és megőrizzük. A mythologia is Mnemosynét tette a múzsák anyjává, hogy mintegy rámutasson, miszerint az emlékezőtehetség a tudás forrása és táplálója. Az emlékező tehetséget gyakorolni kell, akár van a gyermeknek ily tehetsége már a természettől, akár feledékeny.¹ Különben az

¹ Plutarchos jelen sorai a szüléknek szólnak, nem a tanítóknak. Sorainak célja csak az, hogy a szülékekkel megértesse, mire kell gyermekeik nevelésénél, tanításánál ügyelniök. Azért nem ereszkedik didaktikai,

emlékezőtehetség gyakorlása nemcsak a gyermekeknek, hanem a felnőtteknek is szükséges; napi teendőink közepette is vajmi szükséges és hasznos a jó emlékezet. A tapasztalatok előrelátóvá, okossá teszik az embert; de mitsem használnak, ha elfelejtjük azokat.

„Ami ezenfelül még a tanításra tartozik, arról nem beszélek, az a tanító kötelessége; az én célom nem egyéb, mint fölvilágosítást, tanácsokat adni a szüléknek. Most áttérek a gyermekek magaviseletére és erkölcsaire, melyek az atyák kiváló gondját képezzék. Hogy az ifjúságot a kétértelműségekől óvnunk kell, azt már előbb mondtuk. Demokritos szerint a beszéd a tettnek árnyéka. Ahol kétértelműségek mondatnak, azoktól nincsenek távol az erkölcstelen cselekmények. Máskülönben a tisztességes társalgást meg kell engedni, sőt szoktatnunk kell ifjainkat, hogy szívesen beszélgessenek, társalogjanak, mert az emberkerülés, a társalgástól való félelem félszeggé teszi az embert. A társalgásban azonban fődolog az, hogy az ifjak tartózkodjanak a makacs állításoktól.”¹

„A nevelésnek általában legfőbb feladata, hogy mérsékletre és önuralomra szoktasson és képesítsen. E tárgyban pedig négy szempontot kell megkülönböztetnünk. Első az, hogy az ifjú a kicsapongásokra való hajlamot ellensúlyozni tudja, második, hogy a harag kitöréseit elnyomni tanulja, harmadik, hogy nyelvét fékezni tudja, végül negyedik, hogy ne engedje kezét illetéktelen dolgokhoz nyúlni. Némelyek — s ezzel a legutóbbi dologról elég legyen mondva — azért, hogy a máséhoz nyúltak, előbbi jó hír-

methodikai fejtegetésekbe, csak a tanítás főbb elveit sorolja fel, hogy a szülék tudják, mit kell nevelőiktől, tanítóiktól követelni. Első sorban követeljük, hogy tanulóikat a régi írók megértésére, a tudományok elsajátításában kitartó szorgalomra, az emlékező tehetség gyakorlására vezessék. A tanítás módszerét a tanítókra bizza teljesen.

¹ Napjainkban — sajnos — nem ritka eset, hogy a középiskola felsőbb osztályaiban egyes tanulók szembezállnak tanáraikkal még tudományos kérdésekben is. Túlhajtása ez a Locke-ismusnak, mely már a kis gyermeknek megengedi, hogy szülejével vitatkozzék (raisonnáljon). A vitakozásnak, ha tudományos, az ifjak részéről tiszteletteljesnek kell lennie s az ifjúnak eleve tisztában kell lennie azzal, hogy a tudományok elsajátításában neki még éveken át nagy szorgalmat kell kifejtenie, míg azokat oly fokban elsajátíthatja, mint tanárja; egyszóval az ifjúnak be kell látnia, hogy tanáránál okosabb, tudósabb nem lehet. Ha a tanár engedékenységből, népszerűség-hajhászásból tanulóinak az oly mederben való vitatkozást is megengedi, mely a tekintély elvét nem veszi figyelembe, elbizakodott tudákosagra vezeti a tanulókat, melynél nagyobb ellensége nincs a valódi tudománynak.

nevüket tönkretették, mint a lakedaemoni Gylippus, a syrakusai győző, akit Spartából száműztek, mert az állam pénzkészletéhez nyúlt illetéktelenül.“

„A harag kitöréseit megfékezni, bölcsnek tulajdonsága. Sokratest egy alkalommal minden ok nélkül tettleg bántalmazta egy kicsapongó és szemérmetlen ifjú s a bölcs nyugodtan tűrte a bántalmat; a körülállók szörnyen felháborodtak s neki akartak esni az elvadult ifjúnak, Sokrates azonban visszatartotta őket mondván: „Ha egy számár taposott volna meg, bizonyára nem kívántátok volna, hogy visszatapossam.“ Különben ez az ember bűnhődött; általánosan taposónak csúfolták őt ezentúl, mely csúfnév annyira bántotta, hogy kétségbeesésében fölakasztotta magát.“

„Aki a nyelv fékezését másodrendű dolognak tartja, nagyon csalódik. A hallgatni tudás gyakran többet ér a beszélni tudásnál. Hisz' a közmondás is azt tartja: „Beszélni ezüst, hallgatni arany.“ A hallgatás lelki erőnket nagyban növeli. Hallgatással nem követünk el annyi hibát, mint a beszéddel; mert azt, amit még nem mondtunk el, ha el is kellett volna mondanunk, még mindig pótlólag elmondhatjuk, azonban azt, amit egyszer elmondtunk, nem tehetjük el nem mondottá.“

„Az elhamarkodott beszédnél azonban sokkal rosszabb a meggondolt hamis beszéd, a hazugság. A hazugság útalatos és megvetendő dolog; a rabszolgának sem engedhető meg, annál kevésbé a szabadnak. Ennélfogva fontos és komoly kötelességnek tartzuk a nevelésnél, hogy a gyermekeket és ifjakat mindig igazmondásra szoktassuk.“

„Amit eddig a gyermekek és ifjak magatartásáról mondtam, aggodalmat vagy kételyt mitsem okozott. Most azonban egy oly pontra térek át, melynél kételkedve állok meg, vajjon tanácsos-e erről egyáltalában beszélni. Mégis megkísérlem erről is beszélni.“

„Gyakran voltam kénytelen ócsárlólag nyilatkozni egyes atyákról, kik fiaik kicsapongásait maguk okozták, mivel gyermek-ségük alatt és serdülő korukban nevelőkkel és tanítókkal körüvéttették ugyan, de az életbe bocsátván ki őket, szenvedélyeiknek szabad teret engedtek. Az ifjúkor sokkal több előrelátást, gondos-ságot és felügyeletet igényel, mint a gyermek- és serdülő kor. A gyermekek hibáin és botlásain, melyek legfőlebb a tanítók, szülők intelmeinek elhanyagolásában, egyszóval engedetlenségben nyilvánulnak, még lehet segíteni. Az ifjak szenvedélyei azonban sokkal veszedelmesebb jellegűek, mert könnyen mértéktelenséget, kicsapongást szülnek, játékszenvedélylyé fajulnak, az atyai javak

pazarlására, haszontalan nőkkel, nem ritkán férjes asszonyokkal aljas érintkezésre vezetnek. Az ifjak szenvedélyeit erős korlátok közé kell szorítani s folytonos felügyelet alatt kell tartani. A kéj-inger csakhamar féktelen bújálkodásra vezet, ha nem fékezzük. Aki az ifjút ez éveiben nem gondolja, lépteit nem kíséri folyton figyelemmel, az a bűnnek és gonoszságnak nyit ajtót, kaput.“

„Értelmes atyák kötelességüknek ismerik, hogy fiaikra főképp ezen években nagyon vigyázzanak, hogy őket a rossz alkalmaktól és csábítóktól óvják hogy őket kérésekkel és útbaigazitásokkal, ígéretekkel és fenyegetésekkel, intelmekkel és oktatásokkal szenvedélyeik fékezésére bírják. E közben mutassanak nekik példákat olyanokról, kik a kicsapongásban elpusztultak, majd olyanokról, kik mértékletességük következtében tiszteletet és jó hírnevet szereztek.“

„Első sorban az ifjak társaságát kell nagyon megválogatni, mert a rossz társaságban mindig ragad valami rossz az ifjúra. Azért nem szabad az ifjakat rossz erkölcsű emberek, főképp a hizelgők társaságában hagyni. Ezek főtörekvése az, hogy az ifjakat teljesen magukhoz vonják s azután kizsákmányolják. És ez sikerül nekik, mert nemcsak hiúságuknak, hanem szenvedélyeiknek is hízelegnek s mindjárt kezdetben nevetségessé igyekeznek tenni az atyai szigort s az atyai jó befolyásnak gátat vetnek. Ezen utálatos tényérnyalókat egy házba sem volna szabad bebocsátani. Általában ügyelni kell az atyának arra, hogy fia erkölcstelen emberekkel ne társalogjon, még ha iskolatársai volnának is azok.“

„Ha a nemi kicsapongás valamely ifjúnál annyira elhatalmasodott, hogy a korlátozások és intelmek mitsem használnak, akkor meg kell őt házasítani, mert a házasság szenvedélyeit féken tartja. A házasságnál azonban ügyelni kell arra, hogy a nő ne legyen gazdagabb és előkelőbb származású, mint a férfi. A hozzád hasonlóhoz simulj, tartja a közmondás. Aki magánál gazdagabb és előkelőbb származású nőt vesz feleségül, az nejének inkább intézője lesz, semmint férje.“

„Még egyet akarok mondani s ezzel befejezem értekezésemet. Ha az atyák azt akarják, hogy gyermekeik nevelése eredményre vezessen, a mértékletesség és kötelességteljesítés példájával kell előljárniok. Az olyan atya, ki gyermekét oly hibáért bünteti, melyben maga is szenved, hogyan követeljen gyermekétől engedelmességet? Akik pedig maguk is erkölcstelen, kicsapongó életmódot folytatnak, az igazság tudatával még rabszolgáikat sem feddhetik, nemhogy gyermekeiket. Akinek gyermeke van, az köteles elsajátí-

tani mindazon tulajdonokat, melyek a neveléshez szükségesek. Szép példát nyújt e tekintetben ama Euridike, aki bár egy barbár országból, Illyriából származott Rómába, nem restelt meglett korában a tudományok tanulmányozásához fogni, hogy gyermekeit oktathassa.

„Hogy mindazon szabályok, melyeket ezen értekezésemben előadtam, tökéletes érvényesülésre jussanak, csupán jó kívánságom marad; azonban javarészőknek alkalmazása nem szárnyalja túl emberi erőinket, feltételezzén bár alkalmazásuk a velök járó fáradságon kívül szerencsés életviszonyokat is.”
